

**OSMANLI DEVLETİ ZAMANINDA HAC YOLLARINDA URBAN
SALDIRILARI VE ALINAN ÖNLEMLER
URBAN ATTACKS ON THE HAJ ROADS AND THE MEASURES AT THE
TIME OF THE OTTOMAN STATE**

Hasan Yavuz

Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

hasanyavuz16@hotmail.com

ORCID: 0000-0003-2156-4828

Öz

Bu makalede Osmanlı Devleti'nin hac yollarının güvenliğini sağlamak için yaptığı faaliyetler ele alınmıştır. Özellikle hac yollarını devamlı baskı altında tutan çöllerde yaşayan ve hac yollarını tehdit eden urban kabilelerine karşı devlet tarafından alınan tedbirlere değinilmiştir. Urban kabileleri İslâm tarihi boyunca hac yollarını baskı altında tutmuşlardır. Hac yollarını hâkimiyetinde bulunduran İslâm devletleri urban saldırılarından hacıları korumak için pek çok faaliyet yapmıştır. Özellikle uzun dönem hac güzergâhlarını hâkimiyeti altında tutan Osmanlı Devleti, urban kabilelerinin saldırılarını engellemek için farklı uygulamalar gerçekleştirmiştir. Urbanı caydırmak için hac kabilelerinde güvenlik güçleri bulundurulmuş ve hac güzergâhında güvenliği sağlayacak askeri kaleler inşa etmiştir. Ayrıca bu güzergâhta özel güvenlik güçleri de oluşturulmuştur. Bazı urban kabilelerine farklı görevler verilmiş ve onlar özel güvenlik birimlerinde dahi görev almıştır. Bazı urban kabileleri de Hicaz'a gönderilen erzak ve eşyaların nakliye işini yapmışlardır. Ayrıca urbana surrenden pay verilerek onların gönülleri alınmıştır. Surrenin zamanında verilmemesi veya az verilmesi gibi sebeplerle urbanın hac yollarına saldırdığı görülmüştür. Bazı seneler surrenden payları verilmesine rağmen urbanın farklı bahanelerle hac yollarına saldırdıkları da olmuştur. Osmanlı Devleti de bu tür olayların meydana gelmemesi için bölgeye hâkim olduğu tarih boyunca çeşitli önlemler almıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, urban, hac, hac yolu, surre

Abstract

In this article, the works of the Ottoman Empire to ensure the safety of the pilgrimage routes are discussed. In particular, the states actions against the urban, which keeps the pilgrimage routes under constant strain, were examined. Urban tribes have kept the pilgrimage routes under pressure throughout the history of Islam. The Islamic states, which control the pilgrimage routes, have worked very hard to protect the pilgrims from urban attacks. The Ottoman Empire, which kept the long-term pilgrimage routes under its dominance, carried out different practices to prevent the attacks of the urban tribes. In order to deter the urban, security forces were present in the pilgrimage convoys and military forts were built to provide security on the pilgrimage route. In addition, private security forces were formed on this route. Some urban tribes were assigned different tasks and they even served in private security groups. Some urban tribes also carried out the transportation of supplies and products sent to the Hejaz.

Also, the hearts of the cities were taken by giving a part from the surre. It has been seen that the urbans attacked the pilgrimage routes due to reasons such as not giving part of the Surre on time or giving it less. Although some years were given their share of the surre, there were also times that the urban attacked the pilgrimage routes with different excuses. The Ottoman Empire also took various measures throughout its history to prevent such events from occurring.

Keywords: Ottoman, urban, haj, haj road, surre

Giriş

Arabistan çöllerinde çadırdaki yaşayan çeşitli bedevî Arap kabilelerine “urban” ismi verilmektedir.¹ Ahmed Salahaddin Bey’in ifadesiyle yapılacak işi olmayan, aç, çıplak ve genellikle çapulculukla geçinen, kendilerinden zayıf olanları soyan ve adam öldürmekten çekinmeyen kimselerdir.²

Hac güzergâhında bulunan bedevî Arap kabileleri, çöl şartlarına uyum sağlamaları ve bölgenin coğrafi konumunu iyi bilmeleri sebebiyle alınan sıkı tedbirlere rağmen hac kervanlarına saldırmış, hacıları öldürüp mallarını ve paralarını gasp etmişlerdir.³ Genellikle bedevîler, Mısır ve Şam hacılarının geçiş yolları üzerinde bulunan Eyle ve Medyen menzilleri arasındaki yolları kesmekteydiler. Abbasiler’den itibaren bu güzergâhlara hâkim olan İslâm devletleri hac yollarının güvenliğini sağlamaya çalışmıştır.⁴

Osmanlı Devleti’nde gönderilen urban surreleri her sene defterlere kaydedilmiştir.⁵ Bu surre defterleri üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Örnek olarak bu surre defterlerinden hicri 1192/ miladi 1778-1779 yıllarında gönderilen urban surre defterleri üzerine Seyfeddin Şahin yüksek lisans çalışması yapmıştır. Ayrıca hac tarihi üzerine yapılan çalışmalarda da bu konuya yer verilmiştir. Bu konuda yapılan çalışmalar arasında Gülcan Aras’ın *Hintli Hacılar Arasındaki Kolera Salgını ve Alınan Tedbirler (1831-1911)*, Adil Erken’in *XVII. Yüzyıl Osmanlı Şam Valilerinin Emirü’l-Hacc Olarak Hizmetleri*, Aysel Şahin’in *Sultan II. Mahmut Dönemi’nden Sultan Vahdettin Dönemine Kadar Osmanlı’da Hac (1808-1918)*, Betül Ayaz’ın *Hilafet ve Siyaset: Osmanlı Devleti’nin Hac Hizmetleri (1798-1876)*, Yeliz Gök’ün *Hintli Hacıların Yaşadığı Sıkıntılar: Sirkat ve Osmanlı Devleti’nin Aldığı Önlemler (1820-1914)* isimli tezlerini sayabiliriz. Ayrıca Orhan Kılıç’ın “Osmanlı Devleti’nde Hac Emirliği Müessesesi: Mısır Örneği”, Melek Çolak’ın “Osmanlı İmparatorluğunun Hac Yollarının Güvenliği İçin Aldığı Önlemler”, Faruk Doğan’ın “18 ve XIX. Yüzyıllarda Şam- Medine Hac Yolu ve Güvenliği: Cerde Başbuğluğu”,

¹ Mehmet Nur Akdoğan, *Bilinmeyen Yönleriyle Hac Yolculukları Tarihi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 159.

² Ahmed Salahaddin Bey, *Kâbe Yollarında Surre Alayı Hatıraları*, ed. Yusuf Çağlar-İsmail Kara (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017), 104.

³ Münir Atalar, *Osmanlı Devleti’nde Surre-i Hümayun ve Surre Alayları* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 154.

⁴ Süleyman Salih Kemal, *İmaratü’l-Hac Fi’l Asri’l Abbasiyyi* (Mekkete’l Mükerrreme: Ümmül Kura, 1988), 182.

⁵ Surre defterleri, Osmanlı Devleti’nin Mekke ve Medine başta olmak üzere kutsal beldelere ve urbana hac zamanı gönderdiği altın, para ve kıymetli hediyelerin bilgilerinin kaydedildiği defterlerdir. Kayıp olanlar hariç yaklaşık 5000 adet surre defteri bulunmaktadır. Bk. Şit Tufan Buzpınar, “Surre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/568.

Şerife Eroğlu'nun "17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı-Mısır Hac Güzergâhı, Kahire'den Medine'ye Hac Menzilleri", İsmâil Yaşayanlar'ın "Havâfî-i Mübâreke-i Hicâziyye'yi Muhafaza Etmek: Şam-Medine Hac Yolunun Güvenliğini Sağlamada Âsâkir-i Avniyye Alayları" makaleleri de bu konuyu aydınlatmaktadır. Biz de bu çalışmamızla Osmanlı Devleti zamanındaki urban saldırılarını ve hac yollarının güvenliğini sağlamak için yapılan faaliyetleri ele alacağız.

1. Urban Kabilelerinin Hac Yollarına Saldırıları

Osmanlı Devleti'nde urban saldırısı ilk olarak 1517'de gerçekleşmiştir. Urban eşkıyaları, Mısır hac kafilesinin müjdecisini urban eşkıyası Kahire'ye sokmamış ve hacılardan haber alınamamıştır.⁶ 1518'de de Mısır hac kafileleri dönerken bedevîlerin saldırılarına uğramış, bunun üzerine hacıları korumak için Mısır valisi Hayır Bey (ö. 1522) Eznem'e özel bir birlik göndermiş, hacıları korumak için güvenlik tedbirlerini arttırmıştır.⁷ En azılı urban kabilelerinin Akabe kalesi civarında bulunduğu ifade edilmiştir. Vech kalesinden sonra hırsızlar Mısır hac kafilesine saldırmış ve askerlerin müdafaası üzerine geri püskürtülmüştür.⁸

Osmanlı Devleti'nin iç ve dış sorunlarının yoğun olduğu dönemlerde urban saldırıları daha çok artmıştır. Ebû Sâlim Ayyâşî (ö. 1679), 1662'de hac yolculuğu esnasında Medine'ye yaptığı ziyaretinde urban, hac kafilesinin yolunu keserek birçok soygun meydana getirmiş ve bazı kişileri öldürmüştür.⁹ Evliya Çelebi (ö. 1684), Ebû'l-Hatib nehrinin yakınında yerleşen urbanın hac yollarını kestğini ifade etmiştir.¹⁰ 1701'de Ula mevkiinde urban saldırısı üzerine 30 bin hacı hayatını kaybetmiştir.¹¹ Bu olay üzerine bu hacılardan kimisi esir olmuş, kimisi hayatını kaybetmiş kimisi de açlıktan vefat etmiştir.¹² Bu olayın meydana gelmesine Şam hac emiri Çerkez Hasan Paşa'nın sorumsuz davranışlarının sebep olduğu söylenmektedir. Çerkez Hasan Paşa, urbana surrelerini vermeyerek onlara kılıç göstermiş ve bunun üzerine urbanda hacılara saldırmıştır.¹³ Bu olay nedeniyle Çerkez Hasan Paşa'ya "hacıkırdıran" lakabı verilmiştir.¹⁴

⁶ Semira Fehmi Ali Ömer, *İmaratu'l Hacci fi Mısır el-Osmaniyye* (Kahire: Külliyyetu'l Edeb Camiatu'l İskenderiyye, 2002), 275.

⁷ Ebû'l-Berekat Zeynüddin Muhammed b. Ahmed İbn İyas, *Bedaiü'z-Zuhur fi Vekai'd-Duhur*, ed. Muhammed Mustafa (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, 1983), 5/284.

⁸ Avatife binti Muhammed Yusuf Nevvab, *Kitebû'r-rihleti fi'l-Mağribi'l-Aksa masdarun min masadirin tarihi'l-Hicaz fi'l-karneyni'l-hadi-aşara ve's-seni-aşara'l-hicriyyin* (Riyad: Daratü'l Meliki'l Abdülaziz, 1429), 224.

⁹ Abdülhâdî Tâzî, *Rihletü'r-Rihlâti Mekke fi Mie Rihle Magribiyye ve Rihle* (Riyad: Müessesetü'l-Furkan li't-Türasi'l-İslâmî, 2005), 201.

¹⁰ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bağdad-Basra-Bitlis-Diyarbakır-İsfahan-Malatya-Mardin-Musul-Tebriz-Van*, ed. Seyyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010), 4/1/65.

¹¹ Nevzat Erkan, "Siciller Işığında Meşakkatli Bir İbadet Olan Hac ve Osmanlı Hacıları", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17/3 (2019), 423-451.

¹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emirleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), 60.

¹³ Fındıklılı Mehmed Ağa Silahdar, *Nusretnâme İnceleme-Metin (1106-1133/1695-1721)* (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2018), 634.

¹⁴ Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*, 60; Akdoğan, *Bilinmeyen Yönleriyle Hac Yolculukları Tarihi*, 163.

Aneze ve Şammar kabileleri 1700, 1703, 1757 ve 1774 yıllarında hac kervanlarını yağmalamıştır.¹⁵ Bazı urban kabileleri de 1716'da hacılara saldırmış ve onları yağmalayarak yalın ayak bırakmıştır. Ayrıca 1745'te urbanın şiddetli saldırıları karşısında hacılar daha uzun bir yol olan Hayber yolunu kullanmak mecburiyetinde kalmıştır.¹⁶ Süleyman Şefik, urban hac kafilelerine saldırdığı zaman kafilede bulunan urban asıllı hizmetlilerin de karışıklık çıkmasına sebep olduğunu ifade etmektedir.¹⁷

Urban saldırılarını aktaran bir başka haberde Cerde Başbuğu Mûsâ Paşa ile urbandan Benî Sahr ve Benî Benhan kabileleri arasında yaşanan çatışmanın sonucunda urban kabileleri hac kafilesine saldırmaya başlamıştır. 1757'de Hicaz bölgesinde yaşanan kuraklığın da etkisiyle urban eşkiyası hac kafilelerine saldırarak hacıları soymuş ve hacıların bir kısmını öldürmüş bir kısmını da ölüme terk etmiştir.¹⁸ Burada ölen hacıların 20 bin civarında olduğu¹⁹ ve ölenlerin arasında Sultan III. Mustafa'nın (1757-1774) kız kardeşinin de yer aldığı ifade edilmiştir.²⁰ Bunun üzerine Osmanlı Devleti, bu kabileleri cezalandırmak için Çeteci Abdullah Paşa'yı görevlendirmiş ve 1758'de Çeteci Abdullah Paşa tarafından urban cezalandırılmıştır.²¹

1788'de Mısır hac kafilesine Süveyş yakınlarında urban saldırmış, hacı ve tüccarların mallarını yağmalamış ve birçok hacıyı da esir almışlardı. Aynı yıl Mağrib hacıları da Bulak yakınlarında urban saldırılarına uğramıştı.²² 1793'te de Meğayir-i Şuayb menzili yakınlarında Mısır hac kafilesine urban saldırarak hacıları soymuş ve Mısır hac mahmili²³ kırılarak kullanılamaz hale getirilmişti. Hacılardan birçok kişi öldürülmüş ve esir edilmişti. Esir alınmayarak bırakılanlar aç ve susuz bir şekilde yollara dökülmüştü.²⁴

¹⁵ Selda Güner, *Osmanlı Arabistan'ında Kıyam ve Tenkil Vehhabi-Suudiler (1744-1819)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012), 84.

¹⁶ Hannan Rıza el-Kabi, "Kavafilü el-Hacci ve el-Huccaci fi Ahdi Selahaddin el-Eyyubi", *Mü'temiru tarik'ul-hacci fi Afrika* (Hortum, 2016), el-Kitabu el-Samin/42-86.

¹⁷ Süleyman Şefik Söylemezoğlu, *Hicaz Seyahatnamesi*, ed. Bayram Ürekli-Ahmet Çaycı (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 93.

¹⁸ Suraiya Faroqhi, "Kırsal Yaşam", çev. Fethi Aytuna, *Türkiye Tarihi Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839*, ed. Suraiya Faroqhi (İstanbul: Kitapyayınevi, 2011), 3/1603-1839; Abdülkadir Özcan, "Hac (Osmanlı Dönemi)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1996), 14/403.

¹⁹ Jane Hathaway, *Osmanlı Hâkimiyetinde Arap Toprakları 1516-1800*, çev. Gül Çağalı Güven (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), 114.

²⁰ Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Hikayesi*, çev. Belkis Çorakçı Dişbudak (İstanbul: Bilgin Yayıncılık, 1995), 72.

²¹ Akdoğan, *Bilinmeyen Yönleriyle Hac Yolculukları Tarihi*, 165.

²² Abdurrahman b. Hasan b. İbrâhim Ceberti, *Târîhu acâibi'l-asar fi't-teracim ve'l-ahbar*, thk. Abdurrahman Abdurrahman Abdurrahim (Kahire: Daru'l-Kitabi'l-Mısıriyye, 1997), 2/248.

²³ Mahmil, süslü içi boş, ipekten yapılmış çadır şeklinde devenin üzerine yerleştirilen, üst kısmında gümüş işlemler bulunan, hevdec şeklinde ahşap direklerden oluşan, kenarlarından ortaya doğru yükselen ve üzerinde bir örtü olan mahfedir. İslâm hükümdarları bağımsızlıklarını göstermek, hacıların gönderilmesi esnasında kendilerine şeref sağlamak ve padişahın Haremeyn'deki otoritesini göstermek için Mekke'ye mahmil göndermektedirler. Mustafa Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (16. ve 17. yüzyıllar)* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2019), 224.

²⁴ Ceberti, *Târîhu acâibi'l-asar fi't-teracim ve'l-ahbar*, 2/378.

Benî Harb kabilesi, Hicaz valisi Osman Paşa'nın yaptığı siyaset üzerine Şerif İbn Avn'ın dostane ilişkilerini kenara bırakarak hac yollarını 1850 ve 1860 yılları boyunca basmaya ve ancak kendilerine yüksek haraç veren kervanlara izin vermeye başlamıştı.²⁵ 1879'da Medine'ye doğru yol alan bir hac kafilesine Ahamede urbanı saldırmış ve hacıların eşyalarını gasp ederek hacılara zulmetmişlerdi.²⁶ 1899'da da Ahamede kabilesi Yenbu ile Medine arasında hac kafilesine saldırdığında Şeyh Senûsî (ö. 1902) araya girmiş ve Havâzin kabilesi yardıma gelmişti.²⁷

Yirminci yüzyılın başında Cidde ile Mekke arasında bulunan Bahre mevkiinde urban bir hac kafilesine saldırarak değerli eşyalarını aldıktan sonra Mısırlı ve Sudanlı hacıların da bir kısmını öldürmüştü. Mısır hac emiri İbrâhim Rifat Paşa, zor durumda kalan bu insanlara yardım ettiklerini, yaralarını sarmaya çalıştıklarını ve doktorlarının onları bedava tedavi ettiklerini ifade etmiştir.²⁸

1914'te gönderilen bir telgraf notundan anlaşıldığına göre Medine'den hareket eden surre, Hicriye Boğazı'nda urban eşkıyası tarafından saldırıya uğramış ve asker tarafından geri püskürtülerek surrenin salimen Mekke'ye varması sağlanmıştı.²⁹

Medine ahalisine gönderilen hububat Yenbu iskelesine indirilmekte ve buradan Medine'ye develerle taşınmaktaydı. Bedevîlerden bazıları bu hububatı ele geçirmek için hareket etmekte ve Osmanlı Devleti, bu saldırıları engellemek için önlemler almaktaydı.³⁰ Bunlardan anlaşıldığı üzere urbanın hac kafilelerine saldırmaları sadece hacıları zor duruma sokmamış aynı zamanda Mekke ve Medine ahalisini de yiyecek kıtlığıyla karşı karşıya bırakmıştır.³¹

Sudan üzerinde bulunan hac güzergâhları bu açıdan birçok tehlike barındırmaktaydı. Trablus'tan kölesiyle beraber ticaret yaparak hacca giden bir hac yolcusu her fırsatta yolların kesildiğini ve yağma yapıldığını haber vermekte, vahşi Gallalar'ın yolcuları pusuya düşürerek zulmettiklerini hatta söylentilere göre insanların etini dahi yemekte olduklarını ifade etmiştir.³²

Hacılara her türlü zulmü yapan bu eşkıyaların sadece urbandan müteşekkil olmadığı görülmekteydi. Örneğin kaynakların aktardığına göre bazı askerlerde urbana katılmıştı.³³

²⁵ Ziyaüddin Serdar, *Mukaddes Belde Mekke* (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2015), 331.

²⁶ Osmanlı Arşivi BOA, *Yıldız Perakende, Arzuhâl ve Jurnaller Kataloğu [Y.PRK.AZJ]*, No. 3, Gömlek No. 22.

²⁷ Osmanlı Arşivi. BOA, *Yıldız Perakende, Askeri Maruzâtı [Y.PRK.ASK]*, No. 159, Gömlek No. 10.

²⁸ İbrahim Rifat Paşa, *Mir'atü'l Haremeyn Bir Generalin Hac Notları*, çev. Lütfullah Yavuz (İzmir: Yitik Hazine Yayınları, 2010), 470.

²⁹ Osmanlı Arşivi. BOA, *Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Yedinci Şube [DH.EUM.7.Şb.]*, No. 2, Gömlek No. 19.

³⁰ Tarıg Idris Abdalla Gabreel, *Mühimme Defterlerine Göre Osmanlı Hâkimiyetinde Sudan* (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 164.

³¹ Suraiya Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)*, çev. Gül Çağalı Güven (İstanbul: Türk Vakfı Yurt Yayınları, 1995), 8.

³² Muhammed A. Al-Ahari, *Afrikalı Beş Müslüman Kölenin Hatıraları*, çev. Buğra Özler (İstanbul: Pınar Yayınları, 2019), 124.

³³ Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler* (İstanbul: Çelikkilt Matbaası, 1965), 217.

2. Osmanlı Devleti'nin Urban Saldırılarını Engelleme Çalışmaları

Osmanlı Devleti, hac yollarının güvenliğini sağlamak için kimi zaman bu bedevî kabileleriyle anlaşmış, surrenden pay vermiş, kimi zaman da onlardan bazılarını hac yollarında iş imkânı vererek güvenlik gücü olarak kullanmıştı.³⁴

Urbanı idare etmede önemli bir görev de Mekke şeriflerine verilmiş³⁵ ve eğer urban kabileleri asayiş bozarsa, Mekke şerifleri asayiş temin etmekle görevlendirilmişti.³⁶ Görevinde başarılı olanlara da samur hil'at gönderilmişti.³⁷ Bununla birlikte en önemli görevlerinden biri urbanı idare etmek olan Mekke şerifleri de bazen bu yetkilerini kötüye kullanmaktaydı. Nitekim Evliya Çelebi, 1670'te Yenbu'ul-Ber mevkiinin ilerisinde Mekke şerifi Hamude'nin urbanla anlaşarak Mısır hacılarına baskın yaptıklarını ve hacıların çoğunu öldürdüğünü ifade etmiştir. Bununla birlikte bu olayda Mısır hac kfilesinde bulunan altı yüz kadar asker, birçok hacı ve hac kfilesi görevlilerinden binden fazla kişi şehit edilmişti.³⁸

2.1. Urbana Surre Verilmesi

Şam ve Mısır hac yolunun emniyetini sağlamak, hacıları urban tecavüzünden korumak için yol güzergâhında bulunan bedevîlere "urban surresi"³⁹ para ve erzak cinsinden verilmekteydi. Urbana verilen surreler defterlere kaydedilmekte⁴⁰ ve her yıl hac kervanı komutanı urbanla görüşülerek surrenin miktarını yeniden düzenlenmekteydi.⁴¹ Vezir Aslan Paşa hac emiri olduğu sene surre miktarını fazla olarak vermiş ve bunu kimlere ne miktarda verdiğini surre defterine kaydetmişti.⁴² Ahmed Salahaddin Bey de hac kfilesi Ahdar kalesine vardığında, Benî Atıyye kabilesinin kendilerini beklemekte olduğunu görmüş; para ve elbiseleri kadın ve çocuklara dağıtmıştır. Aynı şekilde Hediye Eşmesi kalesinde dinlendikleri esnada bazı urban kabile liderlerinin gelerek atıyyelerini aldıklarını ifade etmiştir.⁴³ XVIII. yüzyıl başlarında urbana verilen surre 20 bin kuruştur. Bu miktarın 15 bini Cidde sancak beyinden, 5 bini de Habeş beylerbeyinden

³⁴ Semira Fehmi, *İmaratu'l Hacci fi Mısır el-Osmaniyye*, 273.

³⁵ BOA, *İrâde Dahiliye [İ.DH]*, No. 536, Gömlek No. 37210.

³⁶ BOA, A.(DVNSMHH.d), No. 5, Gömlek No. 184.; BOA, A.(DVNSMHH.d), No. 5, Gömlek No. 185.; BOA, A.(DVNSMHH.d), No. 5, Gömlek No. 215.; BOA, A.(DVNSMHH.d), No. 6, Gömlek No. 25.

³⁷ BOA, A.(DVNSMHH.d), No. 6, Gömlek No. 269.; BOA, A.(DVNSMHH.d), No. 7, Gömlek No. 81.

³⁸ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya-Manisa-İzmir-Antalya-Karaman-Adana-Halep-Şam-Kudüs-Mekke-Medine*, ed. Seyyit Ali Kahraman (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), 9/2/883.

³⁹ Şit Tufan Buzpınar, "Surre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009), 37/567.

⁴⁰ Sözlükte para kesesi yerinde kullanılan bir tabir olup içine değerli eşyalar konulan şeylere denilmektedir. Terim olarak her yıl hac zamanında Mekke şerifi, Mekke ve Medine halkına gönderilen altın, para, diğer eşya ve hediyelere bu isim verilmektedir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993), 3/280.

⁴¹ Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)*, 70.

⁴² BOA, *Evkâf Haremeyn Mukâtaası Surre Defterleri [EV.HMK.SR.d]*, No. 192.

⁴³ Salahaddin Bey, *Kâbe Yollarında Surre Alayı Hatıraları*, 116.

sağlanmaktaydı.⁴⁴ Urban surresini düzenli ödemek için Memlûk ve Osmanlı döneminde bazı vakıflar da tesis edilmiştir.⁴⁵

Urban surresi zamanında verilmediğinde urban kabileleri hac kafilesine saldırmış ve hacılara zor anlar yaşatmıştır. 1780’de urban, surrenin verilmemesini ileri sürerek Mısır hac kervanına saldırmış⁴⁶ ve 10 saat süren çatışmanın ardından birçok asker ve hacı hayatını kaybetmişti.⁴⁷ 1785’te Mısır hac emiri Mustafa Bey, urbana verilmesi gereken surreyi vermediği için urban, Mısır hacılarının yolunu keserek Medine’yi ziyaret etmelerine izin vermemiştir. Zor durumda kalan Mısır hac kafilesi Mısır’a vardığı zaman hac emiri Mustafa Bey’in bu tutumu Mısır valisi tarafından sorgulanmıştır.⁴⁸ 1864’te ise zamanında surresi verilmeyen Hevâzin kabilesine mensup bazıları hac kafilesine saldırmış ve 12 askerin ölmesine sebep olmuştur. Bu tarz olayların tekrar etmemesi için urban surresinin zamanında verilmesi emredilmiştir.⁴⁹ Buna rağmen 1899 yılında da urbandan bazılarına surreleri verilmemesi üzerine Mekke’den Cidde ve Medine’ye gitmekte olan Cava ve Hind hac kabilelerine urban saldırmıştı.⁵⁰

Surre verilmediği seneler urban, hacıların yolunu kesmiş ancak surreleri aldıktan sonra hac yollarını açmışlardır. Nitekim 1839’da Cüdeyde bölgesindeki urban, surrelerinin verilmemesi üzerine Medine ile Cidde arasına inerek yol kesmeye başlamış ve Medine halkına ait hurma mahsullerine zarar vermeye başlamıştır. Ancak 1841’de urbana eski surrelerinin verilmesi üzerine bu yağmalama durdurulabilmiştir.⁵¹ 1844’te de surre verilmediği için hacıların yolunu kesen urbana surrelerinin verilmesi üzerine hac kafilesinin hareketine izin vermişlerdir.⁵²

1784, 1785 ve 1786 yıllarında bazı urban kabileleri Mısır’dan gönderilen surrenin eksik verilmekte olduğunu öne sürerek Mısır hac kafilesine saldırmaya başlamış ve bunun üzerine Mısır hac kafilesi Medine’yi ziyaret edememiştir.⁵³ Urban saldırılarının arttığı bu senelerde Mısır hac emirine sahil yolu yerine Şam hacıların kullandığı yolu kullanması istenmesine rağmen bu emre uymamıştı. Ardından Medine’ye birkaç menzil kala urban tarafından saldırıya uğrayan Mısır hac kafilesi eşkiya tarafından yağmalanmış,⁵⁴ birçok hacı öldürülmüş ve hayvanları telef edilmişti.⁵⁵ Şam hac emiri olan Cezzâr Ahmed Paşa (ö. 1804), eşkiyanın

⁴⁴ Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*, 42.

⁴⁵ A. Latif Armağan, “18. Yüzyılda Hac Yolu Güzergahı ve Menziller (Menazilu’l Hac)”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 20 (2000), 73-118.

⁴⁶ Ceberti, *Târîhu acâibi’l-asar fi’t-teracim ve’l-ahbar*, 2/83.

⁴⁷ Halil İbrahim Erol, *Mısır’da Tarihyazımı: Fransız İşgalinden Kavalalı Mehmed Ali Paşa Dönemine* (Ankara: İlem Yayınları, 2021), 184.

⁴⁸ Ceberti, *Târîhu acâibi’l-asar fi’t-teracim ve’l-ahbar*, 2/147.

⁴⁹ BOA, *İ.DH*, No. 536, Gömlek No. 37210.

⁵⁰ BOA, *Yıldız Perakende, Askeri Maruzâtı [Y.PRK.ASK]*, No. 151, Gömlek No. 79.

⁵¹ Aysel Şahin, *Sultan II.Mahmut Dönemi’nden Sultan Vahdettin Dönemine Kadar Osmanlı’da Hac (1808-1918)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 2210.

⁵² BOA, *İrâde Dahiliye [İ.DH]*, No. 94, Gömlek No. 4716.

⁵³ Ceberti, *Târîhu acâibi’l-asar fi’t-teracim ve’l-ahbar*, 2/132.

⁵⁴ Orhan Kılıç, “Osmanlı Devleti’nde Hac Emirliği Müessesesi: Mısır Örneği”, *Proceedings of the International Conference on Egypt During the Ottoman* (İstanbul, 2010), 137-180.

⁵⁵ Erol, *Mısır’da Tarihyazımı: Fransız İşgalinden Kavalalı Mehmed Ali Paşa Dönemine*, 184.

üzerine giderek Mısır mahmilini kurtarmış ve Mısır hac emirine teslim edip onlara takviye asker vererek Mısır'a göndermiştir.⁵⁶

Bazı seneler urbana surresine verilmesine rağmen hac yollarında tecavüzde bulunmuştur. 1559'da Nesim kabilesi surre almasına rağmen hac kafilelerine saldırmaya devam etmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, hac kafilelerini korumak için Mehmed Çelebi'den gerekli sayıda sipahi görevlendirmesini istemiştir. Bu olay yaşanana kadar hac kafilesinde yüz sipahi ve 150 yeniçeri görevlendirilirken ek olarak 50 sipahi askerinin acilen hazırlanarak gönderilmesi emredilmiştir.⁵⁷

İsmâil Fazıl Paşa (ö. 1921), Suriye valiliğine görevlendirildiğinde hac yollarındaki güvenliği sağlamak için urbandan Kerek Araplarına verilen 1800 lirayı, "Meşrutiyet döneminde de haraç mı vereceğiz" diyerek kesmişti. Bunun üzerine Kerek Arapları mutasarrıflık⁵⁸ üzerine saldırarak birçok memuru öldürmüş, daha sonra da İsmâil Fazıl Paşa tarafından onların üzerine asker gönderilmiştir. Bu olayı değerlendiren Şeyhülislâm Cemâleddin Efendi (ö. 1919), idarecilikte bilgisizliğin birçok kimsenin ölmesine sebep olduğu gibi daha fazla para harcanmasına da sebep olduğunu ifade etmiştir.⁵⁹ Nitekim 1857'de hac kafilesine saldıran urban taifesinin çok sayıda hacıyı öldürmesi üzerine Osmanlı Devleti, surre alaylarını denizden göndermeye başlamıştır.⁶⁰

2.2. Urbana Farklı Görevler Verilmesi

Urbanı eşkıyalık yapmaktan alıkoymak için bu kabilelere bazı görevler verilerek eşkıyalık yapmaları engellenmekteydi. 1827'de urban liderlerinden Ganim b. Mafyan'ın Medine yolunu keseceği haberleri gelmiştir. Bunun üzerine Medine muhafızı Ali Ağa, Cüdeyde urbanına 500 kese akçe vererek Ganim b. Mafyan'ı durdurmak için görevlendirmiştir. Böylece Cüdeyde kabilesinin Ganim b. Mafyan'ın eşkıyalığına katılması önlenmiştir.⁶¹

Haremeyn'e gönderilen hububatın nakledilmesi önem arz eden bir görevdi. Bazı kabileler Mekke ve Medine'ye gönderilen erzakın nakliyesini yaparak urban sursesinden pay almaktaydılar. Her yıl Mısır'dan Medine'ye ulaştırılması için Yenbu limanına gönderilen erzakın nakliyesini Benî Harb kabilesi yapmaktaydı. Bu hizmetleri için bu kabileye "sahib-i derek" de denilirdi.⁶² Ayrıca bu güzergâhta Aneze, Zevi, Zevicema ve Züveyd kabileleri de görevlendirilmekteydi.⁶³ Bu hizmetleri karşılığında Aneze 144 esedi kuruş, Hüseyiniyat 1500 esedi kuruş, Abdünnebi 1000 esedi kuruş surrenden pay almaktaydı.⁶⁴ Eyüp Sabri Paşa, bu

⁵⁶ Ceberti, *Târîhu acâibi'l-asar fi't-teracim ve'l-ahbar*, 2/201.

⁵⁷ BOA, A.(DVNSMHH.d), No. 3, Gömlek No. 317.

⁵⁸ Osmanlı taşra teşkilâtında sancak veya livâ için kullanılan unvan. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993), 2/586.

⁵⁹ Şeyhülislâm Cemâleddin Efendi, *Siyasi Hatıralarım*, çev. Ziyaeddin Engin (İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1978), 58.

⁶⁰ Murat Gökhan Dalyan, *Kervandan Demiryollarına Kadar yol ve Yolculuk (Kervanlar, Tüccarlar, Hacılar, Yolcular ve Eşkiyalar) Kervan* (Ankara: Altınpost Yayıncılık, 2014), 204.

⁶¹ Şahin, *Sultan II. Mahmut Dönemi'nden Sultan Vahdettin Dönemine Kadar Osmanlı'da Hac*, 231.

⁶² Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*, 59.

⁶³ Münir Atalar, *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayun ve Surre Alayları*, 221.

⁶⁴ Güler, *Haremeyn Vakıfları*, 73.

hizmetleri için Hasene kabilesine 80 bin, Aneze'ye 140 bin, Benî Sahr'a 80 bin ve Reyle şeyhine 20 bin surrenden pay verildiğini ifade etmiştir.⁶⁵

Bu kabilelerin bir görevi de belirli bir menzile hacılar için develerle yiyecek ve içecek taşıyarak onların su ve gıda ihtiyacını karşılamaktı. Dolayısıyla onların aldıkları surre yaptıkları işlerin karşılığı olarak verilmekteydi.⁶⁶ Bununla birlikte Suraya Faroğhi ise bu ödemelerin alınan hizmetin bedeli olmadığını bedevîlerin saldırılarından korunmak için oluşturulan bir yol olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷

Osmanlı Devleti, hac güzergâhındaki bazı kabileleri hac yollarının güvenliğini sağlamak ve hac kabilelerine rehberlik etmek için görevlendirmekteydi. Böylece sisteme dahil olmaları sağlanmış eşkıyalık yapmaları engellenmişti. XVII. yüzyılda Zuhrevî aşireti, hac yollarında rehberlik yapmış ve bazı kabileler de hac yollarının güvenliğini sağlamada görevlendirilmişti.⁶⁸ Hac kafilesi, bazen hac güzergâhını değiştirmek istediğinde geçimlerini bu güzergâhtan kazanan kabilelerin sıkıntı çekmemesi için buna devlet izin vermemiştir. 1893'te Mekke ve Medine arasında tarik-i sultani ve tarik-i ferî güzergâhında oturmakta olan, geçimlerini hac kabilelerine yaptıkları hizmetlerle sağlayan kabilelerin maiyetlerinin temini için mahmil-i şerif gidiş geliş güzergâhının değiştirilmemesi hac emirlerinden istenmiştir.⁶⁹

Osmanlı Devleti, urbanın davranışlarını düzeltmek için bölgede eğitim seferberliği başlatmış ve urban kabilelerine Kur'an cüzleri ve mevsimlik hocalar göndermişti. Nitekim bu öğretmenlerin sayısı önceleri 48 iken Sultan Abdülazîz (1861-1876) devrinde bu sayı 60'a çıkarılmış ve bölgeye bin adet Kur'an cüzü gönderilmişti.⁷⁰

Osmanlı Devleti, güzergâh üzerinde yaşamakta olan bazı kabile şeylerine idarecilik vererek düzeni sağlamaya çalışmıştır. Faysal b. Türkî ve Faysal b. Reşid bu şekilde görevlendirilen urban şeyhlerindendir.⁷¹ Bu amaçla görevlendirilen liderlerin arasında bazı dönemler de anlaşmazlık çıkması urban saldırılarına neden olmuştur.⁷² Nitekim İbn Reşid ile İbn Suud aralarında çekiştikleri için urban hac kabilelerine saldırmış⁷³ ve 1902'de bu sebepten bazı hac yolları emniyetsiz hale gelmişti.⁷⁴

⁶⁵ Eyüp Sabri Paşa, *Mir'atü'l-Haremeyn: Mir'at-ı Mekke*, çev. Ömer Faruk Can-Fatma Zehra Can (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), 2/882.

⁶⁶ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 10/1/476.

⁶⁷ Faroğhi, *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)*, 58.

⁶⁸ Seyfeddin Şahin, *H.1192/M.1778-1779 Tarihli Urban Surre Defteri: Transkripsiyon ve Değerlendirme* (Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 10.

⁶⁹ BOA, *Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemî [DH.MKT]*, No. 153, Gömlek No. 55.

⁷⁰ Şahin, *Sultan II. Mahmut Dönemi'nden Sultan Vahdettin Dönemine Kadar Osmanlı'da Hac*, 132.

⁷¹ Şahin, *Sultan II. Mahmut Dönemi'nden Sultan Vahdettin Dönemine Kadar Osmanlı'da Hac*, 234.

⁷² Söylemezoğlu, *Hicaz Seyahatnâmesi*, 198-199.

⁷³ BOA, *Hariciye Nezâreti Paris Sefareti [HR.SFR.4]*, No. 449, Gömlek No. 87.

⁷⁴ BOA, *Sadâret Eyalet-i Mümtâze Bulgaristan [A.]MTZ.(04)*, No. 80, Gömlek No. 75.

2.3. Urban Saldırıların Engellemek İçin Güvenlik Tedbirlerinin Artırılması

Osmanlı Devleti, hac yollarında eşkıyalık yapanların takip edilmesi ve engellenmesi hususunda birtakım tedbirler almıştır.⁷⁵ Hac kafilelerine güvenlik görevlilerinin yerleştirilmesi, hac yolunda kaleler yapılması ve hac yollarının güvenliği için özel güvenlik birimleri oluşturulması gibi faaliyetlerde bulunmuşlardır. Urbana surre verilmekle beraber istihbarat çalışmasına da devam edilmiştir. Nitekim 1559'da "Nesem" isimli urbanın surreyi aldıktan sonra hacılara saldıracağı istihbaratı gelmesi üzerine hac kervanını korumakla görevli askerlere 50 asker daha eklenmiştir.⁷⁶

Hac kafilesinde bulunan muhafızlar urbanı hac kafilesine saldırmaktan genellikle caydırmıştır. Nâtik Mehmed Efendi, Akabe menzilinde urban tarafından saldırıya uğradıklarını ama bu saldırganların Mısır vilâyeti askerleri tarafından geri püskürtüldüklerini ifade etmiştir.⁷⁷ 1882 yılında ise urbandan bazıları Mısır hac kafilesine saldırmış fakat böyle bir saldırıya Mısır hac kafilesi hazırlıklı olduğu için 3 saat süren çatışmanın sonunda urban kaçmak zorunda kalmıştır. Bu olayların tekrar etmemesi için derbentlerdeki⁷⁸ asker sayısı artırılmıştır.⁷⁹

Osmanlı Devleti'nin urban saldırılarına karşı aldığı güvenlik tedbirleri sadece baskını karşılamak veya önlemekle sınırlı değildi. Gerekli durumlarda urban tarafından esir alınan hacıların kurtarılması ve gasp edilen malların geri alınması için de birlikler görevlendirilirdi. Örneğin arşiv belgelerinden elde edilen bilgiye göre bir defasında böyle bir urban saldırısının ardından hacıları kurtarmak için gönderilen özel askerî birlik hacıları kurtarmış, ardından eşkiyayı takip ederek ellerindeki hacıların mallarını almışlardı.⁸⁰ Konuyla ilgili başka bir örneği aktaran Evliya Çelebi, Mısır hacılarını karşılamaya giden Akabe ağasına urban eşkiyasının baskın yaptığını haber vermektedir. Mısır'a haber ulaştırılması üzerine eski hac emiri Yûsuf Bey, iki bin askerle beraber üç günde yardıma yetişerek urban eşkiyasını bozguna uğratmış ve hacıları sağ salim Mısır'a getirmiştir.⁸¹ Semira Fehime, Mısır hac yollarında eşkiya baskınlarının genellikle Akabe kalesi civarında yoğunlaştığını ve hacıların dönüş esnasında meydana geldiğini belirtmektedir. Hacılar dönüş yolunda ailelerine hediyeler aldığı için bu zamanın seçildiğini ifade etmiştir.⁸²

⁷⁵ Hacı Osman Yıldırım vd. (ed.), *82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027 / 1617-1618): Özet, Transkripsiyon ve Tıpkıbasım* (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, ts.), 128.

⁷⁶ Ersin Kırcı vd. (ed.), *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri* (İstanbul: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 2016), 77.

⁷⁷ Nâtik Mehmed Efendi, *Tuhfe-i Nâtik Bir Osmanlı Seyyahının Gözüyle Hac Menzilleri*, ed. İ. Hakkı Aksoyak (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020), 103.

⁷⁸ Osmanlı Devleti'nde yolların ve seyahat emniyetinin sağlanması için küçük bir kale şeklinde kurulmuş karakollara verilen isim. Yusuf Halaçoğlu, "Derbend", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/162.

⁷⁹ BOA, *Yıldız Perakende, Umum Vilâyetler [Y.PRK.UM]*, No. 5, Gömlek No. 83.

⁸⁰ BOA, A.(DVNSMHH.d), No. 10, Gömlek No. 89.

⁸¹ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Mısır-Sudan-Habeşistan-Somali-Cibuti-Kenya-Tanzanya*, ed. Seyyit Ali Kahraman (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), 10/2/1111.

⁸² Semira Fehmi, *İmaratu'l Hacci fi Mısır el-Osmaniyye*, 283.

Urban eşkiyasının saldırılarının arttığı bölgelerde askerî birlikler artırılmaktaydı. Hicaz valisi Saffet Paşa, Mekke ile Cidde arasında gitmekte olan Hind tüccarlarına ait ticaret eşyalarıyla yüklü develerin urban eşkiyasının eline geçmesi üzerine Mekke ile Medine güzergâhlarında böyle bir olayın bir daha yaşanmaması için hızlı bir şekilde 120 zaptiye⁸³ askerini görevlendirmişti.⁸⁴ 1825'te de Şerif Abdullah ve Cidde valisi isyan eden urbanla mücadele etmek için hac emiri İsmâil Paşa'dan asker, zahire ve para isteyerek bin süvari ve yedi bin piyadeden oluşan bir birlik oluşturmuştu.⁸⁵

Urbanı caydırmak için hac kervanında ve menzillerde toplar bulundurulmuştur. 1632'de Medine hac yolunda urban eşkiyasının yaptıklarına sayıları 300 civarında olan asker bulunduğu için Medine askeri cevap verememişti.⁸⁶ Hac kafilesinde de asker sayısı az olmasına rağmen toplar sayesinde urban püskürtülmüştür.⁸⁷

Mısır ile Mağrib arasındaki yol güzergâhında da bazı eşkiya kabileleri hacılara saldırdığı için özel görevlendirmeler yapılmıştır. 1688'de Mısır'ın doğusunda bulunan Cebelî mevkiine hacıları soymak için gelen eşkiyalara karşı İbrâhim Bey görevlendirilerek urban eşkiyasının saldırıları engellenmiştir.⁸⁸

Hac yollarında bulunan kalelerin devamlı olarak bakımları yapılmıştır. 1845'te Benî Atiyye aşiretinden Halîfât urbanının hac yolunda bulunan Müdevvere kalesine saldırarak tahribatta bulunmaları üzerine kalenin tamiri Cidde valisi ve hac emiri vekilinden istenerek tamiratları yaptırılmıştır.⁸⁹

Yakalanan urban eşkiyası ibret olması için ağır cezalara çarptırılarak halka teşhir edilmiştir. Nitekim Kâzım Karabekir (ö. 1948), hac yollarını kesen eşkiya üzerine zaptiye ve topçuların gönderilerek eşkiyanın yakalatıldığını ve kesik başlarının askerî kışlanın önüne asıldığını aktarmaktadır.⁹⁰

Sonuç

Hac yollarının güvenliğini sağlamak İslâm devletlerinin önemli görevlerindenidir. Özellikle hac güzergâhlarına hâkim olan İslâm devletleri bu konuda önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Uzun bir zaman dilimi hac güzergâhlarını hâkimiyeti altında bulunduran Osmanlı Devleti, bu konuda pek çok faaliyet yapmıştır.

Urban saldırıları hac güzergâhlarının güvenliğini zor duruma sokan tehditlerin başında gelmektedir. Her bulduğu fırsatta hacılara saldıran urban kabilelerini yatıştırmak için birçok faaliyet yapılmıştır. Özellikle Osmanlı Devleti, urban saldırılarını engellemek amacıyla düzenli çözümler üretmeye çalışmıştır.

⁸³ Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda Tanzimat'tan sonra kurulan, toplumun güvenliğini ve âsâyişi sağlamakla görevli polis teşkilâtı. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 1993, 3/644.

⁸⁴ BOA, *Yıldız Perakende, Umum Vilâyetler [Y.PRK.UM]*, No. 12, Gömlek No. 90.

⁸⁵ BOA, *Topkapı Sarayı Müze Arşivi Evrakları [TS.MA.e]*, No. 706, Gömlek No. 30.

⁸⁶ BOA, *Yıldız Perakende, Başkitâbet Dairesi Evrakı [Y.PRK.BŞK]*, No. 2, Gömlek No. 14.

⁸⁷ Dalyan, *Kervandan Demiryollarına Kadar yol ve Yolculuk*, 202.

⁸⁸ Mehmed Muhsin, *Afrika delili* (Kahire: el-Felah Ceridesi Matbaası, 1312), 715.

⁸⁹ BOA, *Cevdet Evkâf [C.EV]*, No. 524, Gömlek No. 26454.

⁹⁰ Kazım Karabekir, *Hayatım* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 41.

Osmanlı Devleti, urbanı hacılara saldırmaktan vazgeçirmek için hac kabilelerinde güvenlik güçleri ve toplar bulundurmıştır. Bu askerlerin sayısı yıldan yıla değişiklik göstermiştir. Ayrıca hac güzergâhında güvenliği sağlamak amacıyla menzil kaleleri inşa ettirmiş ve hac yollarında güvenliği sağlamak amacıyla özel güvenlik birimleri de oluşturmuştur.

Urban kabilelerini saldırılardan vazgeçirmek için surrenden pay ayrılmıştır. Hac kafilesiyle beraber gönderilen surre her yıl belirli oranda urban kabilelerine dağıtılmıştır. Ayrıca surrenden pay verilerek bazı urban kabilelerine güzergâhta farklı görevler de verilmiştir. Bazı urban güvenliği sağlamada, bazı urban da erzakların limanlardan taşınması hususunda görevlendirilmiştir. Osmanlı Devleti, hac yollarının güvenliği için düzenli olarak çalışmış ve urban saldırılarını engellemek için çaba harcamıştır.

Kaynakça

- Akdoğan, Mehmet Nur. *Bilinmeyen Yönleriyle Hac Yolculukları Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.
- Al-Ahari, Muhammed A. *Afrikalı Beş Müslüman Kölenin Hatıraları*. çev. Buğra Özler. İstanbul: Pınar Yayınları, 2019.
- Armağan, A. Latif. "18. Yüzyılda Hac Yolu Güzergahı ve Menziller (Menazilu'l Hac)". *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 20 (2000), 73-118.
- Atalar, Münir. *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayun ve Surre Alayları*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayûn Sicillatı Mühimme Defterleri [A.(DVNSMHH.d)]*. No. 10, Gömlek No. 207.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayûn Sicillatı Mühimme Defterleri [A.(DVNSMHH.d)]*. No. 5, Gömlek No. 131.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayûn Sicillatı Mühimme Defterleri [A.(DVNSMHH.d)]*. No. 7, Gömlek No. 217.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Evkâf [C.EV]*. No. 524, Gömlek No. 26452.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Yedinci Şube [DH.EUM.7.Şb.]*. No. 2, Gömlek No. 19.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemî [DH.MKT]*. No. 153, Gömlek No. 55.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Evkâf Haremeyn Mukâtaası Surre Defterleri [EV.HMK.SR.d]*. No. 192.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Hariciye Nezâreti Paris Sefareti [HR.SFR.4]*. No. 449, Gömlek No. 87.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *İrâde Dahiliye [i.DH]*. No. 536, Gömlek No. 37210.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *İrâde Dahiliye [i.DH]*. No. 94, Gömlek No. 4716.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Sadâret Eyalet-i Mümtâze Bulgaristan [A.}MTZ.(04)]*. No. 80, Gömlek No. 75.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müze Arşivi Evrakları [TS.MA.e]*. No. 706, Gömlek No. 30.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Yıldız Perakende, Arzuhâl ve Jurnaller Kataloğu [Y.PRK.AZ]*. No. 3, Gömlek No. 22.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Yıldız Perakende, Askeri Maruzâtı [Y.PRK.ASK]*. No. 159, Gömlek No. 10.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Yıldız Perakende, Askeri Maruzâtı [Y.PRK.ASK]*. No. 151, Gömlek No. 79.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Yıldız Perakende, Başkitâbet Dairesi Evrakı [Y.PRK.BŞK]*. No. 2, Gömlek No. 14.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Yıldız Perakende, Umum Vilayetler [Y.PRK.UM]*. No. 5, Gömlek No. 83.

- BOA, Osmanlı Arşivi. *Yıldız Perakende, Umum Vilayetler [Y.PRK.UM]*. No. 12, Gömlek No. 90.
- Buzpınar, Şit Tufan. "Surre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 37. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Ceberti, Abdurrahman b. Hasan b. İbrâhim. *Târîhu acâibi'l-asar fi't-teracim ve'l-ahbar*. thk. Abdürrahim Abdurrahman Abdürrahim. Kahire: Daru'l-Kitabi'l-Misriyye, 1997.
- Cemalettin Efendi, Şeyhülislam. *Siyasi Hatıralarım*. çev. Ziyaeddin Engin. İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1978.
- Cezar, Mustafa. *Osmanlı Tarihinde Levendler*. İstanbul: Çelikkilt Matbaası, 1965.
- Dalyan, Murat Gökhan. *Kervandan Demiryollarına Kadar yol ve Yolculuk (Kervanlar, Tüccarlar, Hacılar, Yolcular ve Eşkiyalar) Kervan*. Ankara: Altınpost Yayıncılık, 2014.
- Erkan, Nevzat. "Siciller Işığında Meşakkatli Bir İbadet Olan Hac ve Osmanlı Hacıları". *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17/3 (2019), 423-451.
- Erol, Halil İbrahim. *Mısır'da Tarihyazımı: Fransız İşgalinden Kavalalı Mehmed Ali Paşa Dönemine*. Ankara: İlem Yayınları, 2021.
- Evlîya Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bağdad-Basra-Bitlis-Diyarbakır-İsfahan-Malatya-Mardin-Musul-Tebriz-Van*. ed. Seyyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Evlîya Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya-Manisa-İzmir-Antalya-Karaman-Adana-Halep-Şam-Kudüs-Mekke-Medine*. ed. Seyyit Ali Kahraman. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- Evlîya Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Mısır-Sudan-Habeşistan-Somali-Cibuti-Kenya-Tanzanya*. ed. Seyyit Ali Kahraman. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- Faroqhi, Suraiya. *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)*. çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Türk Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
- Faroqhi, Suraiya. "Kırsal Yaşam". çev. Fethi Aytuna. *Türkiye Tarihi Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839*. ed. Suraiya Faroqhi. 3/441. İstanbul: Kitapyayınevi, 2011.
- Gabreel, Tarig Idris Abdalla. *Mühimme Defterlerine Göre Osmanlı Hâkimiyetinde Sudan*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Güler, Mustafa. *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (16. ve 17. yüzyıllar)*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2019.
- Güner, Selda. *Osmanlı Arabistan'ında Kıyam ve Tenkil Vehhabi-Suudiler (1744-1819)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.
- Halaçoğlu, Yusuf. "Derbend". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 9. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Hathaway, Jane. *Osmanlı Hâkimiyetinde Arap Toprakları 1516-1800*. çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- İbn İyas, Ebü'l-Berekat Zeynüddin Muhammed b. Ahmed. *Bedaiü'z-zuhur fi vekaii'd-duhur*. ed. Muhammed Mustafa. Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, 1983.
- el-Kabi, Hannan Rıza. "Kavafilü el-Hacci ve el-Huccaci fi Ahdi Selahaddin el-Eyyubi". *Mü'temiru tarik'ul-hacci fi Afrika*. el-Kitabu el-Samin/42-86. Hortum, 2016.
- Karabekir, Kazım. *Hayatım*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Kemal, Süleyman Salih. *İmaratü'l-Hac fi'l-Asri'l-Abbasiyyi*. Mekkete'l Mükerrreme: Ümmül Kura, 1988.
- Kılıç, Orhan. "Osmanlı Devleti'nde Hac Emirliği Müessesesi: Mısır Örneği". *Proceedings of the International Conference on Egypt During the Otoman*. 137-180. İstanbul, 2010.

- Kırca, Ersin vd. (ed.). *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri*. İstanbul: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Mehmed Efendi, Nâtik. *Tuhfe-i Nâtik Bir Osmanlı Seyyahının Gözüyle Hac Menzilleri*. ed. İ. Hakkı Aksoyak. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020.
- Muhsin, Mehmed. *Afrika delili*. Kahire: el-Felah Ceridesi Matbaası, 1312.
- Nevvab, Avatife binti Muhammed Yusuf. *Kitebû'r-rihleti fi'l-Mağribi'l-Aksa masdarun min masadirin tarihi'l-Hicaz fi'l-karneyni'l-hadi-aşara ve's-seni-aşara'l-hicriyyin*. Riyad: Daratü'l Meliki'l Abdülaziz, 1429.
- Ömer, Semira Fehmi Ali. *İmaratu'l Hacci fi Mısır el-Osmaniyye*. Kahire: Külliyyetu'l Edeb Camiatu'l İskenderiyye, 2002.
- Özcan, Abdülkadir. "Hac (Osmanlı Dönemi)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 14. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993.
- Palmer, Alan. *Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Hikayesi*. çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak. İstanbul: Bilgin Yayıncılık, 1995.
- Rifat Paşa, İbrahim. *Mir'atü'l Haremeyn Bir Generalin Hac Notları*. çev. Lütfullah Yavuz. İzmir: Yitik Hazine Yayınları, 2010.
- Sabri Paşa, Eyüp. *Mir'atü'l-Haremeyn: Mir'at-ı Mekke*. çev. Ömer Faruk Can - Fatma Zehra Can. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Salahaddin Bey, Ahmed. *Kâbe Yollarında Surre Alayı Hatıraları*. ed. Yusuf Çağlar - İsmail Kara. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.
- Serdar, Ziyaüddin. *Mukaddes Belde Mekke*. İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2015.
- Silahdar, Fındıklılı Mehmed Ağa. *Nusretnâme İnceleme - Metin (1106-1133/1695-1721)*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2018.
- Söylemezoğlu, Süleyman Şefik. *Hicaz Seyahatnamesi*. ed. Bayram Ürekli - Ahmet Çaycı. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Şahin, Aysel. *Sultan II. Mahmut Dönemi'nden Sultan Vahdettin Dönemine Kadar Osmanlı'da Hac (1808-1918)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Şahin, Seyfeddin. *H.1192/M.1778-1779 Tarihli Urban Surre Defteri: Transkripsiyon ve Değerlendirme*. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Tâzî, Abdülhâdî. *Rihletü'r-Rihlâti Mekke fi Mie Rihle Magribiyye ve Rihle*. Riyad: Müessesetü'l-Furkan li't-Türasi'l-İslâmî, 2005.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Mekke-i Mükerreme Emirleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- Yıldırım, Hacı Osman vd. (ed.). *82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027 / 1617-1618) : Özet, Transkripsiyon ve Tıpkıbasım*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, ts.